

KOVÁCS SÁNDOR

Dávid Ferenc, a prédikátor

Az erdélyi reformátor életművével és prédikációival tudományos igénnyel első monográfiusa, az unitárius Jakab Elek foglalkozott. A prédikációk¹ ismertetésekor fennkölt mondatok kerültek ki tolla alól, Dávid Ferenc megnyerő, szép alkat, gyors felfogású, legyőzhetetlen érvelő, bámulatra méltó dialektikájának ereje, lángész, beszédei a „szónoklati technika” gyöngyszemei. Történeti és erkölcsi példákkal, hasonlatokkal, metaforákkal fűszerezett szónoklatának ellenállhatatlan varázsa volt, lelkesedése mindenkit magával ragadott. Beszédei megannyi sikertült szellemi alkotás, az egyházi irodalom örök remekei.²

Dávid Ferenc szónoki teljesítményéről és prédikációinak hatásáról hasonlóan vélekedtek a 20. század unitárius írói is, a teljesség igénye nélkül csak a legismertebb tanulmányokra és szerzőikre hivatkozom. Kiss Ernő irodalomtörténész értékelésében Dávid Ferenc a 16. század „legkiválóbb szónoka”, aki messze felülmúlta protestáns kortársait. Melius Juhász Péter ugyan többet írt, de „prédikációi formátlanok, tele makacs korlátoltsággal és harcias zordsággal”, Kulcsár György „lagymatag”, Bornemisza „szószátyár”.³ Kiss Ernő 1910-ben, Dávid Ferenc születése négy századik évfordulójára összeállított monográfiájában változtatás nélkül megismételte korábbi jellemzését.⁴ Talán Borbély István volt az első unitárius író, aki megpróbálta elfogulatlanul értékelni Dávid Ferenc életművét és az 1569-ben közreadott prédikációkat. Borbély megállapítása ma is helytálló: a postilláskötet alapján nem lehet Dávid szónoklatai hatásosságáról értekezni, mert annak középpontjában a trinitás kérdése áll, a Szentháromság bizonyítása vagy cáfolása

¹ DÁVID Ferenc, *Első része az Szent Irasnak külön külön reszeyből vött predicaciocnac az atya Istenről, ennek kedig az ő Fiarol az Ihesus Christusrol es az mi öröcsegüncnec peczetiröl az Sz. Lelecröl* [...] (Alba Julia: Gregorius Vagnerus [typ. Hoffhalter], 1569). RMNY 269. [A továbbiakban: *Prédikációk*.]

² JAKAB Elek, *Dávid Ferenc emléke* (Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1879), 161.

³ KISS Ernő, „Dávid Ferencz mint szónok”, *Keresztény Magvető* 42 (1907): 71–72.

⁴ KISS Ernő, *Dávid Ferenc születésének négy százados emlékünnepe* (Kolozsvár: Magyarországi Unitárius Egyház, 1910), 74.

pedig elméleti kérdés, gyakorlati haszna a prédikálásban nincs, „ha mégis megpróbálkozik vele a szónok, a siker vagy sikertelenség, mely vállalkozását kíséri, pusztán a mellett tanúskodik, mennyire jó theoretikus az illető.”⁵

A Borbély által bemutatott teoretikushoz és racionális gondolkodóhoz Iván László az 1930-as évek közepén lélektani szempontból közelített. Szerinte Dávid Ferenc elsősorban nem teoretikus, hanem mélyen vallásos ember, akinek minden cselekedete és írása vallásosságából táplálkozott. Iván jellembrázolásában a Dávid Ferenc-i életpálya egyetlen értelme az evangélium, törekvéseinek lényege minél közelebb lépni a Szentíráshoz. Dávid Ferenc vallástörténeti jelentősége „szigorúan a religiosum területéhez tartozó, mint ahogy egyénisége is távol áll az elméleti ember típusától és maradéktalanul a vallásos típusban oldódik fel.”⁶ Iván László felvetéseit kortársa és barátja, Balázs Ferenc méltatta és vitatta, egyetértett a szerzővel abban, hogy Dávid Ferenc mély vallásosságát racionalitása elé kell helyezni, de vitatta, hogy tisztán „vallási természet” volt. Iván tanulmánya azért is jelentős, mert a harmincas évek derekán ő volt az első, aki a Ravasz László, Thienemann Tivadar és Borbély István által megrajzolt örök keresőt, a 16. század legeredetibb gondolkodóját, a teoretikus Dávid Ferencet megpróbálta a Balázs Ferenc által élesen bírált Spranger-féle lélektani tipológia „vallási típusába” besorolni.

Az unitarizmust népszerűsítő kiadványok Dávid Ference hosszú időre meghatározta a prédikációiról írottakat is.⁷ A 20. és 21. század unitárius lelkészei prédikációikban rendszerint az egyetlen magyar felekezet alapítójának, a népszerű és népből eredő prédikátornak állítottak és állítanak emléket.

Gellérd Imre, a múlt század második felének emblematikus lelkésze, az unitárius prédikációirodalom egyik első értője és kutatója próbálkozott meg Dávid Ferenc prédikátori munkásságának értékelésével. Gellérd helyesen mutat rá arra, hogy az 1569-ben megjelent prédikációskötet mindannak összefoglalása, amit

⁵ BORBÉLY István, „Unitárius polemikusok Magyarországon a XVI. században”, *Keresztény Magvető* 44 (1909): 245.

⁶ IVÁN László, *Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében*, Keresztény Magvető Füzetei 17 (Kolozsvár: Polonyi Nyomda, 1936), 13.

⁷ Gagyhy Dénes *Dávid Ferenc* című, 1926-ban megjelent ismeretterjesztő írásában a következőképpen jellemzi a prédikátor Dávid Ferencet: „Mint egyházi szónok nagy ő igazán. Fennmaradt prédikációi első minőségűek mindenféle templomi beszéd között. A középkori szónokok hagyományával szakít; nem igyekszik a képzeletet foglalkoztatni vagy megrémíteni a hallgatókat; az unalmas theológiai fejtegetéseket, üres és hamis okoskodásokat kerüli, még azokat a külső szépségeket sem használja fel, melyeknek nyomán önként fakad a hatás. Az egyszerűség és természetesség embere, az ész és igazság vezérli szavait. Semmiféle tekintélyt sem ismer el, egyedül a bibliára támaszkodik, igéivel bizonyít és cáfol.” GAGYHY Dénes, *Dávid Ferenc*, Unitárius Könyvtár 6 (Kolozsvár: [Unitárius Irodalmi Társ.], 1926), 17.

Dávid korábbi műveiben kifejtett, az azonban enyhe túlzás, hogy a prédikációk „reformatori munkájának koronája.”⁸ A tragikus sorsú Gellérd Imre a 20. század unitárius teológiájának szemüvegén keresztül vizsgálta a prédikációkat, ezért válhatott Dávid Ferenc a Varga Béla hitrendszerében megjelenő értékkesztyénység előképévé.⁹ A Varga Béla és Erdő János-féle hittani kategóriák alapján tárgyalta Gellérd Dávid Ferenc teológiai felfogását az Isten, ember, Jézus, a Szentlélek, a Biblia, az egyház, a túlvilág, Isten országa, az üdvözülés, a bűn, a fejlődés és az erkölcs címszavak alá csoportosította a prédikációkat.

Az unitárius szerzők után vizsgáljuk meg röviden az irodalom- és művelődéstörténészek Dávid Ferencről alkotott értékítéletét. Pintér Jenő irodalomtörténetében Dávid hatását az élő szóval elmondott prédikációkban látta. Írásba foglalt prédikációiban ugyan volt erő és lendület – írja – de varázsereje szóközi képességeiben rejtett, „bibliai hangulatát a rajongó teológus és filozófus tudományos gondolkodásával s az idézeteket, példákat, hasonlatokat, képeket kedvelő templomi szónok népies érvelésével olvastotta egybe.”¹⁰

A hatkötetes, úgynevezett *Spénó*tnak a reformáció irodalmát és a vallásos értekező prózát tárgyaló fejezetét Varjas Béla állította össze, sommás, Horváth János és Ravasz László észrevételeit összegző véleménye ma is helytálló: „[N]yugodt érvelésű fejtegetések, bibliai exegézisek, Huszár Gál és Melius beszédeivel rokonok. Társadalomkritikai és erkölcsi problémákkal alig foglalkozik.”¹¹

Huszonegyedik századi olvasóként ha felróhatunk valamit Dávid Ferencnek, az éppen prédikációinak dogmatikus szárazsága. Az ő prédikációi, miként a Melius Juhász Péteré is, teológusok számára készített exegézis, szakszöveg. Ha a postilláskönyvek kelendősege a mindet elbíró műfaji sajátosságaiban keresendő, amint ezt Nemeskürty István állítja, akkor Dávid beszédei aligha számítottak „kelendőnek”.¹² Nála a műfaj jellegzetességeire elbeszélésre, anekdotára, pletykára, a személyes sérelmeinek felhánytorgatására elvtelve találunk példát. Ő a prédikációkat, amint azt az ajánlásban is olvassuk, egyrészt az ellenfelek rágalmai cáfolatára másrészt azért bocsátotta közre, „hogy az együgyű tanítóknak és

⁸ GELLÉRD Imre, *Négy száz év unitárius prédikációirodalma* (Kolozsvár: Unitárius Egyház, 2002), 13.

⁹ „az első három század által eltemetett jézusi értékkesztyénységet az ontologikum sírjából kias-ta...” Uo., 24.

¹⁰ PINTÉR Jenő, *Magyar irodalomtörténete: Második kötet: A magyar irodalom a XVI. században* (Budapest: Franklin-Társulat, 1930), 100.

¹¹ KLANICZAY Tibor, szerk., *A magyar irodalom története I: A magyar irodalom története 1600-ig* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 331.

¹² NEMESKÜRTY István, „A XVI. század utolsó három évtizedének postillairodalmából”, *Irodalomtörténeti közlemények* 61 (1957): 453.

lelkipásztoroknak néminemű forma adattatnék eleiben, mikor az Atyaistenről, ennek az ő egyetlen egy Fiáról és az Szentlélekről tanítani akarnak, minemű formát kövessenek.¹³ Prédikációi nem az egyházi év ünnepeire írott szentbeszéd, hanem a hitviták hevében és az alakuló egyház szervezésének gondjai közepette megszülető, valószínűleg Gyulafehérvárott a fejedelmi udvarban elmondott igemagyarázatok.¹⁴ Erre a szerző is többször utal, először a János Zsigmondnak címzett ajánlásban olvassuk, hogy beszédeit úgy nyomtattatta ki, ahogyan a templomban elhangzottak, nehogy valaki azzal vádolja, hogy mást adott ki, mint amit prédikált. Az Atyáról írott ötödik prédikációjában pedig arról beszél, hogy Isten igazsága terjesztéséért el kell menjen, de visszatérésekor ott fogja folytatni, ahol abbahagyta.¹⁵

A konciók katalógusában olvasható csoportosítás szerint 16 beszéd az Atyaistenről, 36 az Atyaistentől megígért Messiásról és 8 a Szentlélekről szól. A számokat illetően nem árt óvatosnak lenni. A második ajánlásban, amelynek címe *Minden hívő és istenfőlo keresztyénnek, ki ez könyvet olvassa*, János első levele alapján (1Ján 2,22) hosszasan értekezik arról, hogy a sátán támasztotta tudósok tagadják, hogy a Szentlélektől fogantatott, Szűz Máriától született ember Jézus, a megígért Messiás. Ha ezt az okfejtést a Krisztusról szóló ciklushoz számoljuk, akkor a beszédek száma eggyel bővíthető és kikerekedik a mutatóban ígért hatvanegy szentbeszéd. A prédikációk felépítése többé-kevésbé azonos, a textus után következő *Summá*ban rövid tartalmi összefoglaló, majd *Tanúságok* címen rendszerint a három tételben összefoglalt mondandó olvasható. Balázs Mihály megállapította, hogy a János evangéliumának prologusáról írott magyar nyelvű szövegek forrásai a *Brevis Explicatio*ban és az *Explicatio primi capitibus*ban megjelent magyarázatok. Teológiai szempontból a prédikációk nem hoznak újat a *De falsa et verá*ban, a *Rövid Magyarázat*ban és a *Rövid Útmutatás*ban megfogalmazottakhoz képest.¹⁶

Az első rész egymást követő nyolc prédikációja egy szerkezeti egységnek tekinthető. Ezekben hermeneutikai kérdéseket, a Szentírás és tradíció, a Szentírás

¹³ DÁVID, *Első része az Szent Irsnak külön külön reszeyből vöt predicaciocnac...* 10.

¹⁴ Kolozsvárott legkorábban Dávid Ferenc csak 1568 második felében kezdett el magyar nyelven prédikálni. A szász és magyar közösség közötti ellentétekről és nyelvhasználatról lásd: SZEGEDI Edit, *O istorie a antitrinitarismului din Transilvania* (Kolozsvár: Egyetemi Műhely kiadó, 2020), 32–50.

¹⁵ „...el kellett mennem és az keresztyén atyafiakkal szembe lennem, és az anyaszentegyház rendelkezéséről és tudományáról szólnom. Most az keresztyéneket Istennek ajánlom, és intem, hogy megismerjék azt, amit prédikáltam. Ígérem erre magamat, hogy mikor Isten módot ad megterében, az hol ezt elhattam, azon kezdem el...” *Prédikációk*, I.5., 20’.

¹⁶ Mihály BALÁZS, *Ferenc Dávid*, Ungarländische Antitrinitarier IV, Bibliotheca Dissidentium XXVI (Baden-Baden: Éditions Valentin Koerner, 2008), 230–233.

és az értelem viszonyát tárgyalja, a *Rövid Úrmutatás*ban már megfogalmazottakhoz hasonlóan.¹⁷ A prédikációkról elmondható, hogy azokban jóval egyszerűbbek a történeti reflexiók, mint *De falsa et verá*ban és a *Rövid Magyarázat*ban. A szentháromsági dogma kialakulása több változatban is szerepel: az V. prédikációban a szentháromságtan megalkotói Platón és Arisztotelész filozófiájából vették az *essentia* és *hypostatis* fogalmait.¹⁸ A VI. prédikációban azt olvassuk, hogy a szentháromság az Iganthus, Ireneus és Hilariosz után fellépő Athanasziosz tanában jelenik meg.¹⁹ A VIII. prédikációban Platón és Arisztotelész úgy szerepel, mint akik a természet folyásából felismerték Isten oszthatatlan egységét: „Plato, Aristoteles és a több bölcsek az teremtettt állatoknak rendiből eszekben vötték, hogy csak egy legyen az Isten...”²⁰ A *Rövid Magyarázat*ban és a *De Falsa et verá*ban megfogalmazott okfejtését – az Isten a végéről az elejére menvén tisztítja meg az ő anyaszentegyházát – itt is megismétli.²¹

A dogmatikai kérdések és íge hasogatása mellett az I–VIII. részben elég gyakran foglalkozik a prédikátorok egyházhoz való viszonyával. Kötetnyitó első prédikációjában (1Tim 6,20–21) „előszámlálja, mire kelljen főképpen az prédikátoroknak néznie, hogy az ő tisztekben Isten szerint járjanak, és az anyaszentegyháznak épületire szolgáljanak.”²² A prédikátor feladatai: 1. Isten ígét megőrizni, 2. a pogány gondolkodást (azaz a Szentháromság kérdésében a pogány filozófusok módján gondolkodni) eltávoztatni és 3. a hamis tudományok haszontalanságára figyelmeztetni.²³ Krisztus emberi természetének taglalásakor a pápásokat (Antikrisztus) de főként Melius Juhász Pétert kifigurázó hasonlattal

¹⁷ Uo., 230–231.

¹⁸ *Prédikációk*, I.5., 17’.

¹⁹ „Ha itt elő akarnám számlálni az első anyaszentegyháznak vallását, minekelőtte az Antikrisztusnak hamissága bejött az Istennek gyüleközetiben, Ignatiusnak, Ireneusnak, Hilariusnak és sok helyen Chrisostomusnak is, miképpen Istennek akaratjából [23r:] hamar való üdön megbizonyítjuk, mikor az Írás egy Istent nevez, nem ért hármat rajta, hanem egyet, a mi Urunk, Jézus Krisztusnak Szent Atyját.” Uo., I.6., 22’–23’.

²⁰ Uo., I.8., 29’.

²¹ „Lassan-lassan az Isten az dolognak végén kezdette el, és az mi utolsó időnkben akarja Ő Szent Felsege megtisztítani az ő anyaszentegyházát a tévelygésekből megőrizni...” Uo., I.1., 2’.

²² Uo., I.1., 1’.

²³ A prédikátornak „jó lelkiismerettel kell az ő tisztkben eljárni, és senki személyével nem kell gondolni [...], hanem csak az igazságban és a Szentírásnak az Jézus Krisztus felől való fundamentomában. Vagyon ugyan valami vakmerősége, amíg az igazságot nem érti, de azért háborog lelkiismereti, és noha szemei betapasztattanak emberi bölcsességnek vélekedésével, de ugyan nincsen lelke csendességben mindaddig es, míglén az írást megegyenesíti, és az fundamentumban megmaradván az Isten akaratját megérti. Annakokáért meg kell szabadítanunk a mi lelkiismeretünket, és meg kell mutatnunk, hogy embereknek rabjai nem vagyunk.” Uo., I.1., 1’–2’.

él: „Bizon, ha ezelőtt vala, volt volna, melyért imez názáretbeli Jézus becületes volt volna, amint az Antikrisztus tanít, avagy Melius Péter, ki csak amannak gubája volt volna, mint Mátyás királt az vámos az gubában megfogta.”²⁴ Ezt a hasonlatot a Krisztusról írott XXXV. beszédben is megismételte: „Melius Péter az debreceni zsinatban mondra, hogy hasonló legyen az Mátyás király gubájához, melyben az vámos ötet megfogta.”²⁵ Az Melius nyakába akasztott guba eredetét egyelőre nem találtam, az azonban, hogy két beszédben is hivatkozik rá, azt valószínűsíti, hogy Melius mégiscsak használhatta.

III. prédikációja szerint is a prédikátorok feladata az, hogy Krisztus felől tanítsák a népet, és ne saját eszközre és bölcsességükre hagyatkozzanak.²⁶ „Tudnod kell, hogy az egyházi szolgáltnak nem ő magoktól vagyón méltóságok, hanem az Istennek ígéről, mert önekiek is bizonyos regula adatott eleikben, mellyet követniük kell az Szentírásnak magyarázásában”²⁷. A prédikatori kérdéskör taglalásakor Melanchthon *De ecclesia et de autoritate verbi Dei* könyvének olvasására utasítja hallgatóit.²⁸ A IV. prédikációban az egyházi szolgáltnak arra figyelmezteti, hogyha nem forgatják a Szentírást, megfogyatkoznak dolgaikban.²⁹ Ugyan itt a hitben való helytállás szép példáját adja a következő hasonlatban: „Az hadnagy a seregben kit hová állat, vagy strázsára, vagy álló seregbe, egyebet nem mer mivelni, feje, jószága és tisztessége vesztése alatt, hanem rendet kell állani. Azonképpen az Isten tökéletes állhatatosságot kíván az igazságnak vallásában az ő fiaitól. Nemhogy ma egy hitet, holnap esmét mást kezdjenek, hanem az igazságban tökéletesek legyenek.”³⁰

A IX. prédikáció a Róm 10,6–10 alapján írott roppant terjedelmes, tizenöt levélnyi okfejtés az Ó- és Újszövetség viszonyáról és Krisztus személyéről, az Atyáról és az ő nevéről. Ez legalább hat prédikáció anyaga, amit a szerkesztő négy beszédre osztott, de úgy tűnik, mintha maga a szerkesztő is összezavarodott volna a beszéd tagolásakor, érvei megegyeznek a *Rövid magyarázatban* és a *Rövid Útmu-*

²⁴ Uo., I.1., 8’.

²⁵ Uo., II.35, 166’.

²⁶ Uo., I.3., 12’–12’.

²⁷ Uo., I.3., 11’.

²⁸ BALÁZS, *Ferenc Dávid...*, 231.; *Prédikációk*, I.3., 11’.

²⁹ „Mert az egyházi szolga köteles az Istennek ígéhez, és arra kell az népet emlékeztetni. [...] Miképpen az deák ember ha magát az írásra és annak olvasására nem szoktatja, elfelejti. Mennél inkább az Istennek mennyei bölcsességét, mely bölcsességet ad az kisdedeknek, Psal. 18. [Zsolt 18,8], ha az prédikátor nem forgatja, megfogyatkozik dolgában. [...] Azt a régi evangéliumot, mellyet az Atya Úristen paradicsomba hirdtetett, és melybe az jövőő Messiást megígérte volt, kell most is prédikállanunk szüntelen, az Istennek népét arra, és nem embereknek okoskodó találmányokra tanítanunk és vezérlelnünk.” *Prédikációk*, I.4., 14’.

³⁰ Uo., II.1., 14’.

tatásban megfogalmazottakkal. A IX. prédikáció megtöri az addig alkalmazott rendet, de a soron következő, XIII–XVI. beszédeiben a szerző ismét visszakanyarodik a szentháromság kérdésének antitrinitárius magyarázatához.

A második és egyben leghosszabb szerkezeti egység *Az Atyaistenről megígért Messiásról* szól, és központjában János evangéliuma prológusának magyarázata áll (X., XVIII., XXIV–XXX.). Ebben a részben is a szentháromság dogmájának abszurditását taglalja a Fiúról írott VII. prédikációjában (Ézs 49,2–3). Figyelmezteti hallgatóit, hogy elégedjenek meg Isten igéjével, és hagyjanak békét Platon és Trismegistus okoskodásának, a keresztényeknek nem kell Lombardus és a skolasztikusok bolondsága, kétséges és észvesztő magyarázatához fordulni, elég nekik Isten igazsága és tiszta igéje. Ezt követi két illusztráció a szentháromság dogmájának kialakulásáról. Az első Nyssai Gergely *De vita Gregorii Thaumaturgijából*, Szent Gergely életrajzából származik,³¹ Dávid Ferenc nagyon leleményesen fordítja visszajára az álomban kapott isteni kinyilatkoztatást, a szent látomása szerint Szűz Mária utasítására János evangélista diktálta le a Csodatevőnek a Credót, aki ébredése után azonnal le is írta azt.³²

A második illusztráció érdekes adalékkal egészíti ki Iulianus császár életrajzát. A prédikációban leírtak szerint a császár a jeruzsálemi templom újjáépíttetésén fáradozott, amikor csodálatos módon egy kútból János evangéliuma prológusa került elő, ebben pedig azt találták, hogy az ige a szentháromság második személye.³³

³¹ „Azt írja Nissenus Gergely a Szent Gergelynek, kit csodatelekeknek mesterének nevez, életének históriájában: Mikor az püspökségre akarnak választani, egy étszaka semmit nem aludt és sokféle gondolatokban sapolódott [a. m. panszkodott, sopánkodott], azonközben egy igen szép asszonyállat jő hozzája, bízattni és bátorítani kezdi, és arra inti, hogy az tisztét hátra ne [88v:] hagyja, és ő segítségül leszen neki. Esmeg másodsor mikor elaludt volna, láta álmában egy szép ifjat, kinek látásán megijede. Az asszonyállat viszontag eljőve, az álmat neki megmagyarazza, azt mondván, hogy ő volna Szűz Mária, Krisztusnak anyja, az ifjú kedig János evangélista volna, ki vele beszélle ne. És azt írja Nissenus Gergely, hogy az Isten felől tanította, mely tanítás semmit nem különböz az pápának háromságos Istenétül, mert ott is az igét az második személynek mondja lenni. Mely dologból megtetszik, minemü álomból és hazugságokból akarják tévelgő tudományokkal az híveket elaltatni.” Uo., II.7., 88^r–88^v.

³² D. Tóth Judit, „Pogány tanítványból csodatevő püspök: Thaumaturgos Szent Gergely keresztény identitása Nyssai Szent Gergely *Vitájában*”, in *Biográfia és identitás*, szerk. Tóth Orsolya, Hereditas Graeco-Latinatis VIII, (Debrecen: DE Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanaszék, 2020), 226.

³³ „Mondják azt is, hogy mikor Iulianus császár az megromlott Jeruzsálemet meg akarná építeni, az Isten semmiképpen el nem hagyhatja vala vele az elkezdett dolgot. Mikoron dolgoznának, találának valami boltokra, azt ázni kezdék, egy kutat lelének, abba kötélen egy embert alá eresztének. Midőn azért ott járna és alá-fel tapogatna, egy levelet talál, melyben írva vala a Szent János evangéliomának kezdeti. Mikor az embert az kútból felvonták volna, megolvassák az levelet, és azt

A Krisztusról szóló VIII–XVIII. posztillák minden bizonnyal egymást követő napokon hangzottak el, a prédikátor utal is erre. A VIII. prédikáció végén jelzi, hogy a Fiú örökkévaló voltát „holnap megmagyarázom.”³⁴ A IX. befejező részében pedig: „Most erről nem akarok többet szólnom, hanem csak az kezdetnek ígéréjéről akarok szólni, hogy az tegnapi magyarázatot fel ne bontsam.”³⁵ A XII. prédikáció így kezdődik: „...az tegnapi prédikációba előszámoltuk...”³⁶. Hasonlóképpen a XVI. prédikációban is az előzőre utal: „...ez előtt való prédikációban megmagyaráztuk...”³⁷ A XVII. és XVIII. beszéd is egymást követő napon hangozhatott el: „hogy kedig ez igaz legyen, ez következő prédikációban Szent János írásából megmagyarázom”³⁸, „Szent Pálnak írásából megértjük, ez előtt való prédikációban...”³⁹ A XI. prédikáció párhuzamai a mi Krisztusunk és a pápa Krisztusa között teljességgel megfelelnek a *De falsa et verá*ban olvasható ellentételeknek a törvényes és a fattyú Krisztus között.⁴⁰

A XXIV–XXX. prédikáció is feltehetően egymáshoz közeli időpontban hangzott el, bár a beszédekben erre nem találunk közvetlen utalást. Terjedelmüket tekintve – az a kötet hasonló hosszúságú beszédeire is vonatkozik – elképzelhető, hogy a rövidebbek egy-egy istentisztelet szentbeszédéül szolgáltak. Az istentisztelet liturgiáját a maga egészében szemlélve – ének(ek), könyörgés(ek), textusolvasás, miatyánk – nehezen hihető, hogy a szónok hosszabb beszédeit ne tagolta volna. Valószínű, hogy a délelőtti prédikáció textusát és okfejtését a délutáni istentiszteleten fejezhette be. Ezek a beszédek tartalmi szempontból nem illenek Nemeskürty Istvánnak a korszak postilláiról írott jellemzésébe, mert nem „miniatűr enciklopédiák”, és nem is „hasznos ismeretek tára.”⁴¹ Ma már lehetetlen megállapítani, hogy a jámbor hívek mit értettek meg a pápistákkal és szofistákkal folytatott polémiából, a szentháromság bírálatából, Krisztus praexistenciájából. Dávid Ferenc beszédeiből nem ismerjük meg „a 16. századi ember igazi hétköznapjait”⁴², hacsak attól a néhány bírálattól eltekintünk, amiben pl. kora

találak rajta, hogy az ige, az második személy az háromságba volna mennek [a. m. menynek] és földnek teremtője.” *Prédikációk*, II.7., 88°.

³⁴ Uo., II.8., 92°.

³⁵ Uo., II.9., 95°.

³⁶ Uo., II.12., 102°.

³⁷ Uo., II.16., 113°.

³⁸ Uo., II.17., 118°.

³⁹ Uo., II.18., 119°.

⁴⁰ *Két Könyv az Egyedülvaló Atyaistennek, a Fiúnak és a Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről*, ford. PÉTER Lajos, szerk., bev. tan. BALÁZS Mihály (Kolozsvár, 2002), 257–258.

⁴¹ NEMESKÜRTY, „A XVI. század utolsó három évtizedének postillairódmalmából”..., 453.

⁴² Uo.

lakodalmas szokásainak pazarlásait elítéli. Ebben újdonság nincs, hiszen ismert Dávid Ferencnek a farsangi mulatozások betiltására tett javaslata is 1573-ból.⁴³ A teljesség igénye nélkül a prédikációkból – elsősorban a János prológusához írott magyarázatokból – megpróbáltam kiválasztani azokat a részeket, amelyek a hétköznapi emberéhez szóltak, amelyeket a szónok az érdeklődés ébrentartása céljából adott elő.

A XXV. prédikáció (Jn 1,6–9) első részben azt fejtegeti, ki volt Keresztelő Szent János, a másodikban pedig azt, miképpen tett bizonyosságot Krisztusról. Keresztelő Istentől való küldetését már az Ószövetség prófétái megjövendölték, ő volt az, aki a Messiás szolgálatára kiválasztott. A kiválasztás fontosságát hangsúlyozandó, a szónok a Kolozsváron is feltűnedező és Heltai által is erőteljesen bírált azon vándorprédikátorokat utasította rendre, akik minden egyházi felhatalmazás nélkül prédikáltak.⁴⁴ Keresztelő kivételes egyéniségére és kiválasztására utalt, és így figyelmeztette híveit óvakodjanak a hivatal nélkül futkározó hamis tanítóktól.⁴⁵ Az anabaptisták és spiritualisták radikális szociáletikai nézeteivel nem értett egyet, de ezeket átértelmezett és megszelídített formában mégiscsak hívei elé tárta.⁴⁶ A vendégszeretetről és jótékonykodásról az Ábrahámot meglátogató három angyal kapcsán írt a XI. prédikációban.⁴⁷

⁴³ Kiss András, „Farsangolás Kolozsvárt – 1582-ben”, in K. A., *Források és értelmezések* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1994), 104.

⁴⁴ Lásd Balázs Mihálynak a Heltai imakönyvéhez írt bevezető tanulmányát. *Heltai Gáspár imádságos könyve (1570–1571)*, szerk., bev. BALÁZS Mihály (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2006), 47–52.

⁴⁵ „Mindazáltal látod-é: hivatal nélkül, kibocsátás nélkül nem prédikál, maga nagy ember és tudománya igaz, elég vagyon. Azt mongya az evangélista: *fuit homo missus a Deo* [Jn 1,6], nem száguldott szabadon hivatalába az ő kívánsága szerint, hanem az Isten bocsátá őtet, és azt akarta, hogy ez hivatalba legyen. Panaszolkodik az Isten az prófétáknál az hamis tanítók ellen, mely igen viszkolódott [a. m. viszkett] talpok, hivatal nélkül futottanak, beütötték magokat az nép közibe, holott az keresztyéni gyülekezettől ingyen hivatalok sem volt Ier. 23. [Jer 23,21], Ezech. 34. [Ez 34], ez első dolog, kit Szent János felől értend kell.” *Prédikációk*, II.25., 139’.

⁴⁶ BALÁZS Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Humanizmus és reformáció 14 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 174.

⁴⁷ „Ábrahámnak az ő példájában az keresztyéni jóakaratsnak és vendégfogadásnak az ő böcsületi mutatattik meg, mert jövényeket és idegeneket befogadván házokban tudatlan az Istennek angyalinnak adott szállást, Hebreorum 13. [Zsid 13,2]. [...] mindnyájan intettünk, hogy igaz szeretetből és jóakaratsból evel egymást tiszteljük, és az jövényektől avagy az úton járóktól kezeinket és segítségünket meg ne vonjuk. [...] Az ételben és italban kedig, az lakodalomnak készítésében a keresztyéni mértékletességet szükség megtanolnunk és követnünk. Mert itt nem látni külön-külön borsos étkeket, sem külön-különféle borokat, idegen országokból italra és ételre ingerlő szerszámokat, hanem vaj, tej, borjúhús, és ami a háznál találatik, nem külön külön ékesség és szőnyeggel [53v:] megvetett asztalok és ezüstpharak, hanem az fa alatt való letelepedés és Isten szerént való

A XXVI. prédikációban is találunk néhány, kifejezetten a gyülekezetnek címzett utalást. A Jn 1,9–10 írott beszéd az előző folytatása, a *Summában* Keresztelő megítéléséről – ő-e a Messiás vagy sem – elmélkedve a mindenkori tanítók sorsát mutatja be hallgatóinak.

„De miképpen az emberek, hogy az igaz úton középaránt nem tudnak járni, hanem félfelé kilépnek, azonképpen Keresztelő János felől is nagyobb vala az vélekedés, hogy nem mint tisztí mutatja vala, mert ötet Messiásnak állítják vala, Luc. 3. [Lk 3,15], Ioan. I. [Jn 1,20]: *Azért kérdeék ha ő volna-é a Krisztus*. Olyan most is ez világ ítéleti az tanítók felől avagy Isten gyanánt böcsüli, avagy lába alá nyomódja.”

A bizonyítások során az előző beszédhez hasonlóan jár el, bőven idézi latinul lokusait, de a záró gondolatok, az aktualizálás az egyszerű híveknek szól.⁴⁸

A két részre osztott XXVII. (Jn 1,11–12) prédikációban arra keresi a választ, többnyire Sozzini argumentumai alapján, hogy ki Krisztus népe, kik közé jött, és kik vetették meg, illetve kik azok, akik befogadták. Ebből a beszédből sem hiányzik a skolasztikus mesterek és doktorok, illetve a pápa elmarasztalása, amiért

ételnek és itálnak gyakorlása, Istennek csodatétele felől való beszélgetés, nem bujaságra és gonosz-
ságra indító éktelen szólások, mely lakodalomban mindenek rendeltetvén vadnak az természetnek táplálására, és nem romlására.

Ha igaz keresztvények akarunk lenni, ezeket szükség, hogy kövessük, és e világnak az ő gonosz szokásit eltávoztassuk, melyben mi üdönkben az lakodalmok természetnek romlására és egészségnek gyötrelmére rendeltetnek, és az tobzódásnak és torkosságának vége, feneke nincsen, elannyira, hogy az emberek az lakodalmoknak miatta marhájokból önnenmagokat kipusztítják, külön-különféle betegségekre az ő testekben okot adnak, és afféle haszontalan és heában való költséggel az atyjafiai szeretetet megvonsszák, mert amivel az szegényeket megsegíthetnék, azt elköltvén minden igazság ellen csalárd kereskedéseknek módját veszik elő, hogy azt, amit elköltetnek, viszontag begyűt-
hessék.” *Prédikációk*, I.11., 53^r–53^v.

⁴⁸ „Ha ezt követed, el ne tévelyedgyél, nem leszen három teremő Istened, mint Athanasiusnak az Pápa fiaival, hanem megértetted ki legyen az te Istened és Krisztusod [...] Íme, az Krisztus köztök járt, csodákat tött, nem akarták megesmerni, hogy érettek jött. Nemde mostan is az Isten méltán panaszkodhatik-é hogy prédikáltatja evangéliomát, az által akarattját meg akarja építeni romlásokból, szidalmazták, boszorkány hitnek, török hitnek mondják, vagy aminek akarják, nem bosszúság-e ez Isten ellen. De várd el [a. m. várd ki] csak, csufolódjál Isteneddel, majd megtaláloed, amit kere[s]sz. [...] serkenj fel és az te Krisztusodat böcsüld meg, esmerd meg mi jót tött veled. Mint járt ez világon, miképpen pecsételte be Atyjának tudományát vérével, ezt elhívén az örök életnek fia léssz, megmenekedel Pápátul és az ő szemfényvesztő szerzésétől. [...] Rövideden mit tanolánk. Meg értők először, mint mondatik Krisztus igaz világosságának, és mint világosíttya meg az embereket, kik ez világra jönnek, azaz, születtenek, hogyha világosságra akarnak jutni ötle hallgassanak [a. m. őt hallgassák]. Másodsor, ez Krisztus mint volt ez világon, és mint teremtette, megmagyarázok az írás folyása szerint.” Uo., II.26., 142^r–143^r.

Krisztusból a Szentháromság második személyét megalkották. A híveknek szóló üzenet is világos: a híveknek nem a skolasztikus okoskodás, hanem a Miatyánk és Credo ismerete a fontos.⁴⁹

Az utolsó szerkezeti egységet a Szentlélekről írott nyolc prédikáció alkotja. Teológiai okfejtésében ez a rész sem tartalmaz újdonságot, az Ézs 4,4–6-ra írt első beszédében a *Lélek* értelmezése során Szervét gondolatrendszerét ismétli meg. A három ézsaiási textusra írott beszéd szépen kimunkált egység, és bár a harmadik beszéd terjedelme inkább vázlatra utal, könnyen elképzelhető, hogy textusát Dávid legalább két prédikációban alaposan kibontotta hallgatói előtt. Az 1Ján 2,20–21-re írt negyedik postilla is inkább vázlat, mint szentbeszéd. A hetedik prédikáció (1Kor 12,4–12) katekizációs formában a *De Falsa et verá-*ban leírtakat ismétli újra, hasonlóképpen a nyolcadik és egyben utolsó beszéd (2Kor 13,13), mely kiegészül a vallástétel sommájával, azaz a hitvallással, ami a *Rövid Magyarázatban* is olvasható.

Horváth János jegyezte meg, hogy Dávid higgadt, fejtegető prédikációinak személyesebb jelleget a szövegbe szőtt pár sornyi fohászok adnak.⁵⁰ Ennek egyik szép példája a Krisztusról írott nyolcadik prédikáció bevezetése:

„Könyörögiünk az örök, mindenható Atya Úristennek, mennynek, földnek teremtetőjének, hogy könyörüljön rajtunk, és az pokolbeli ördögöt, a Sátánt az veszedelemnek fiával egyetemben lábunk alá vesse és megnyomódja, hogy az ő bűlyegét homlokunkról levehessük, és az ő szent Fiának, az mi Urunk Jézus Krisztusnak országában megépülhessünk, és az ő szent akaratja szerint öneki kedves dolgot cselekedhessünk.”⁵¹

⁴⁹ „Az Úristen az ő híveit megoltalmazta, megmarad az miatyánk és a Credo. Nem tudták az Istennek hívei az *essentiát* és *personát*, hanem az barátok az kalastromokban disputáltak affelől. Sőt mikor az kezdetett is, hogy eképpen szőlljanak az atya Isten teremtető, a fiú Isten megváltó, az Szentlélek Isten megszentelő, az skolasztikus doktorok disputáltak, hogy lehet az persona. Azért afféle veszedekések meg nem háborítottá a szegény községet. Most is azonképpen nem hagyá megálattni az Úristen benne az igazságnak gyarapodását. Látod-é, hogy ami nem az fundamentomra való el akarja égetni és rontani, hogy az mi az szentíráshoz ragasztatott, ahonnét jött oda való legyen, és az ő fiainak homlokokról le akarja vetni az pápának, az Antikrisztusnak bélyegét, hogy megmondhassák, cecidit Babylon, Apocal. 18. [Jel 18,2]. Ennél több immár nincsen, hanem a szentháromságról való tudomány, kinek az Úristen véget éri. Nem botránkozol azért meg most is, ha efféle akadályokat eltaszít előled, mert hű az Isten, megmutatja és bepecsételi az örök bódogságot benned.” Uo., II.27., 145’.

⁵⁰ HORVÁTH JÁNOS, *A reformáció jegyében* (Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1957), 356.

⁵¹ *Prédikációk*, II.8., 89’.

A beszédek befejezésekor is ritkán olvashatunk egy-egy rövid könyörgést: „Könyörögjünk az Atyaistennek, ki az ő jó voltából az ő fiát minékünk adta, és ez asszonyállatnak magvának általa az pokolbeli ördögnek az ő hatalmát meg akarta rontani, hogy az ő Lelkének általa ezt az ő fiát megismerhessük, és erről egyedül tanúbizonságot tehesünk. Amen.”⁵² Az utolsó prédikáció és hitvallás után a következő könyörgés szépen egybecseng a váradi dispután elmondottal: „Járullyunk az dűcsőségének Attyához, és könyeregjünk önékie, hogy az igaz ítéletnek és értelemnek lelkét adja meg minékünk, hogy az igazt a hamistól megválaszthassuk, és az igazt követhessük, hogy a mennyei szent Attyánknak tanítványi lehessünk, az ő szent akaratyá szerént gyümölcsöt teremthessünk, és ötet dűcsöithessük. Ámen.”⁵³ „Dicsértessék az Atyaisten az Krisztus által, ki minket naponként világosít és az ő igéjének igaz értelmére viszen. Könyörgök önékie, hogy az ő kegyelmességét meg ne vonnya, sőt inkább dajon erőt, hogy az ő szent gyülekezetiben naponként munkálkodhassam és építhessek.”⁵⁴

A nyomtatásban előforduló hibákat a tipográfus Georgius Wagner amennyiben lehetett az erratában előszámlálta, hogy „az jobbítás és emendálás meglehesen azoktól akiknek arra kedvek vagyon.”⁵⁵ A felsorolt, szám szerint 29. „nyomtatásban esett vétek” elenyészően kevés, ahhoz képest, hogy a kötetben milyen sok a nyomdahiba, minden bizonnyal gyorsan állították össze és nem maradt idejük a szöveget korigálni.

Dávid Ferenc textust magyarázó prédikációi az antitrinitárius teológia kordokumentumai. Meglátásom szerint egy részük Gyulaféhevárott a fejedelmi udvarban, másik részük a hitvitákra érkező papoknak tartott istentiszteleteken, műhelymunkákon hangozhatott el. Mai olvasóként ezt úgy képzelem el, hogy a püspök valahányszor alkalma nyílt „lelkésztovábbképzt” tartott az antitrinitárius tanokat propagáló prédikátorai részére. Hogy ez kezdetben igen sikeres volt, azt az unitarizmus terjedése is igazolta.

⁵² Uo., II.1., 62’.

⁵³ NAGY Lajos, SIMÉN Domokos, kiad., *A nagyváradi disputáció* (Kolozsvár: Stein János Erdélyi Múzeum-Egylet Könyvtárú Bizománya, 1870), 11.

⁵⁴ *Prédikációk*, III.8., 193’.

⁵⁵ Lásd a prédikációkhoz kötött *Typographus Lectori S. P.* foliót.

Francis David, the Preacher

Francis David's selected sermons were published by the printing press of Alba Iulia (Gyulafehérvár) in 1569. These sermons are structured in an almost identical way: biblical text, brief summary, lessons and the proper sermon. Most of the sermons, which adhered very strictly to the explanation of the text, were probably preached in the court of John Sigismund, Prince of Transylvania, while others at services and workshops for priests who came to the religious disputes. As modern readers, we might posit the likelihood that bishop Francis David held training courses for pastors to prepare them for propagating the antitrinitarian doctrines whenever they had the opportunity. This paper examines to what extent Francis David's sermons can be considered miniature encyclopaedias or repositories of useful knowledge as were the sermons of the 16th century. The study concludes that although these sermons were delivered in church, they were not addressed to the ordinary people of the congregation but were rather intended as a guide for Unitarian clergy.